

Г.А. Каптур - кандидат філологічних наук, доцент кафедри філології та методики початкової освіти Волинського національного університету імені Лесі Українки

Формування естетичного досвіду майбутніх учителів початкових класів у процесі вивчення української мови

Роботу виконано на кафедрі філології та методики початкової освіти ВНУ ім. Лесі Українки

У статті розкрито сутність актуальної проблеми сучасної теорії і практики виховання – формування естетичного досвіду майбутніх учителів початкових класів засобами мистецтва слова на заняттях з української мови.

Ключові слова: естетичний досвід, українська мова, художній текст, вивчальне читання, формування естетичного досвіду.

Каптур Г.А. Формирование эстетического опыта будущих учителей начальных классов в процессе изучения украинского языка. В статье раскрывается сущность актуальной проблемы современной теории и практики воспитания – формирования эстетического опыта будущих учителей начальных классов средствами искусства слова на занятиях по украинскому языку.

Ключевые слова: эстетический опыт, украинский язык, художественный текст, изучающее чтение, формирование эстетического опыта.

Kaptur G. A. Forming of Aesthetic Experience of the future teachers of the Primary school in the process of learning Ukrainian language. The thesis is devoted to the actual problem of modern theory and practice of upbringing-forming of aesthetic experience of would – be teachers of primary school by means of art of a word at the Ukrainian lessons.

Key words: aesthetic experience, Ukrainian language, literary text, discovered reading, forming of Aesthetic Experience.

Постановка наукової проблеми та її значення. Демократизація життя в Україні, визначення завдань входження в європейський і світовий освітній простір супроводжуються принциповими змінами в системі освіти, в орієнтаціях на інтеграцію загальнолюдських, національних і особистісних цінностей. Успішне здійснення цих завдань зумовлює необхідність підвищення вимог до рівня професіоналізму вчителя, зокрема, його педагогічної підготовки. Нормативні документи України (Національна доктрина розвитку освіти України у XXI ст., Державна національна програма “Освіта” (Україна XXI ст.), Закон України “Про вищу освіту”, Державна програма “Учитель”, Концепція педагогічної освіти тощо) звертають увагу науковців та всього педагогічного загалу на такі провідні орієнтири вищої педагогічної освіти: розвиток педагогічної спрямованості особистості студента і забезпечення готовності студентів вищих педагогічних закладів освіти до професійної діяльності, до неперервної педагогічної самопідготовки в умовах динаміки суспільного і освітнього процесу[5]. Підготовка педагогічних національних кадрів нової генерації вимагає теоретичного обґрунтування загальної концепції та основних принципів навчання і викладання дисциплін гуманітарного циклу.

Естетично виховати людину означає сформувати її естетичне сприйняття, своєрідність якого зумовлюється передусім естетичним досвідом особистості [9].

Естетичний досвід є специфічною програмою поведінки і діяльності людини. Він стосується найважливіших духовно-практичних властивостей особистості, її можливостей щодо освоєння і плідного використання в життєдіяльності культурно-естетичних надбань суспільства, символізує сукупність чуттєвих сприймань, яку набуває особистість у процесі взаємодії з прекрасним у природі й суспільстві [3]. Тому формування естетичного

досвіду майбутніх учителів початкових класів має стати одним із пріоритетних напрямів навчально-виховного процесу вищої педагогічної школи. Адже його сформованість обумовлює результативність процесу організації спілкування учнів із художніми цінностями [9].

Теоретичний аналіз наукової літератури дав змогу виявити сутність досвіду. Це сукупність знань, умінь, навичок і переживань людини, які стають надбанням особистості в процесі життєдіяльності; в досвіді концентрується увесь життєвий набуток особистості; він є результатом попередньої діяльності і вихідним її пунктом для майбутнього [3].

Основним середовищем формування естетичного досвіду є система освіти та виховання, культурне оточення і мистецтво, які концентрують суспільний та індивідуальний досвід людства у формах, доступних для особистого прилучення до нього, роблять його безпосереднім надбанням індивіда.

Таким чином, проблема дослідження набуває важливості у зв'язку з урахуванням своєрідності професійно-педагогічної діяльності вчителя початкових класів, в практичній роботі якого основним засобом впливу на духовний світ учнів, розвиток їхніх творчих здібностей, збагачення естетичного досвіду є мовно-естетична діяльність [6].

Мета статті – розкриття змісту і педагогічних засобів формування естетичного досвіду студентів педагогічних інститутів ВНЗ.

Аналіз останніх досліджень цієї проблеми. У педагогічних дослідженнях (С.Мельничук, О.Рудницька, Г.Шевченко та ін.) [1] розглядаються теоретичні аспекти формування естетичного досвіду особистості засобами мистецтва. Методичні рекомендації стосуються особливостей формування естетичного досвіду у шкільному і студентському віці (І.Гриценко, Т.Завадська, Л.Коваль) [1]. У центрі уваги педагогів постають питання розвитку окремих параметрів естетичного досвіду дітей і молоді, їхніх естетичних почуттів, інтересів, потреб, сприймання, творчої

активності, художніх здібностей (О.Дем'янчук, С.Жупанин, Н.Миропольська, С.Науменко, А.Щербо) [7].

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Проблема формування естетичного досвіду набуває особливого значення у вивченні української мови, за допомогою якої можна естетично виховувати, проникати в інші культури, переживати свої пізнання, розширювати обсяг сприйняття, формувати і збагачувати естетичний досвід.

Найглибшим природним джерелом формування культури мовлення людини, її естетичного виховання є художній текст [4,с.20]. Ця думка пронизує методичні погляди О.Потебні, І.Франка, І.Огієнка та ін. Що ж стосується формування складових естетичного досвіду: естетичних потреб, поглядів, інтересів, почуттів, оцінок тощо в процесі читання, то вони визначаються естетичним і соціокультурним потенціалами, закладеним в художніх творах. Естетичний потенціал художнього твору полягає в аспекті вираження та в аспекті змісту; соціокультурний потенціал художнього тексту виявляється в тому, що він є джерелом країнознавчої інформації [10,с.52].

Оскільки естетичний досвід є інтегративною якістю особистості, то стосовно його розвитку відзначено такі його компоненти:

- 1) мотиваційний: естетико-педагогічна і мовно-естетична спрямованість діяльності вчителя;
- 2) когнітивний: мовно-естетична ерудованість;
- 3) оцінний: особистіші естетичні почуття й уподобання, естетичні оцінки та ідеали;
- 4) операційно-практичний: досвід мовно-естетичної діяльності;
- 5) діяльнісно-творчий: творча активність в усіх виявах мовно-естетичної діяльності.

На основі цих компонентів можна виділити критерії сформованості естетичного досвіду студентів педагогічного інституту: розвиненість мотиваційної сфери; мовно-естетична ерудованість; сформованість ціннісно-

орієнтаційної сфери; вміння і навички мовно-естетичної діяльності; творчі вияви.

Показниками розвиненості мотиваційної сфери майбутніх учителів початкових класів є сформованість естетичних потреб та інтересів, розуміння зв'язку мистецтва і життя, зацікавленість у мовно-естетичній діяльності (знайомство з художніми творами, набуття мистецтвознавчих знань і власна творча діяльність), уміння обґрунтувати власні умовиводи.

Мовно-естетична ерудованість визначалася за такими показниками, як наявність знань у галузі естетики, світової художньої культури, мовна грамотність (опанування норм вимови, орфографії, лексичних, синтаксичних, стилістичних категорій), володіння системою літературно-теоретичних знань, понять, термінів.

Показниками сформованості ціннісно-орієнтаційної сфери виступили розвиненість естетичних почуттів і уподобань, здатність переживати мистецькі факти та отримувати почуття насолоди від сприйнятого, повнота та аргументованість суджень у процесі оцінної діяльності.

Вміння і навички мовно-естетичної діяльності студентів визначалися за такими показниками: розвиток навичок естетичного сприймання та його якість; навички володіння стратегією використання норм мовної грамотності в різних видах мовно-естетичної діяльності.

Показниками творчих виявів виступили оригінальність і самостійність виконання творчих завдань, уміння знайти адекватну виразну художню форму для висловлення власних поглядів та почуттів.

Ґрунтуючись на психологічній моделі сприймання художнього тексту, запропонованій Н.Шаровою [10,с.53], ми дійшли висновку, що сприймання художнього тексту відбувається на трьох рівнях: **семантичному, семіотичному та емоційно-оціночному.**

Сприймання твору на **семантичному рівні** передбачає також уміння виявляти опорні пункти “сміслові віхи”, що веде до розуміння логічного плану тексту.

Сприймання творів художньої літератури на **семіотичному** рівні передбачає вміння реципієнта не тільки сприймати текст як суму значень мовних одиниць, а й розпізнавати їх природу в художньому контексті, здатність наповнюватись новим “поетичним” змістом.

На найвищому, **емоційно-оціночному**, рівні розуміння художнього тексту здійснюється переосмислення сприйнятого тексту та його образів, співвіднесення прочитаного з „фонovими знаннями” філологічного характеру, життєвим досвідом читача (слухача).

Естетичний, соціокультурний та літературознавчий потенціал художнього твору є тією навчально-виховною інформацією, яка підлягає засвоєнню студентами для успішного протікання процесу формування естетичного досвіду особистості.

Для досягнення мети, що передбачає розвиток естетичного досвіду студентів, особливу увагу слід зосереджувати на **вивчальному читанні**, що забезпечує повне (100%) та точне розуміння тексту. Таке читання створює передумови для сприймання художнього тексту як справжнього *твору мистецтва*. Саме така настанова дозволяє відчувати значний емоційний вплив, усвідомити естетичну цінність твору.

Визначено й інші ефективні **методи** організації навчально-виховного процесу на заняттях з української мови, що створюють умови розуміння його емоційного “підтексту”. Це спостереження за виражальними ознаками структурних одиниць мови; бесіди про прекрасне у мові, мистецтві, людині, довкіллі; лінгвістичний аналіз тексту для з’ясування різних відтінків мовних засобів, трансформації слова в образ; асоціативний аналіз для розвитку художньої уяви, багатства думок та почуттів; метод вправ, спрямованих на сприйняття, розуміння та обговорення художнього тексту. Доцільними для використання в процесі формування естетичного досвіду студентів є такі **прийоми**: виразне й емоційне читання художнього тексту; пояснення викладача, зокрема основних мовно-естетичних понять; повідомлення фактів; опис ілюстрацій; розповідь за ілюстраціями; стилістичний

експеримент для умотивування вибору автором тих чи інших засобів; аналіз мовлення товариша; рецензія на відповідь однокласника; аналіз мовленнєвої ситуації тощо.

Важливим елементом цього етапу є також вибір **форм** навчання і виховання.

Крім *заняття* як основної форми навчально-виховного процесу, пропонуємо *групову роботу* (виправлення студентами помилок один одного; один член групи складає вправу, інший – виконує її, разом аналізують виражально-стилістичні недоліки тощо); *словесно-інформаційну роботу* студентів (монологи та бесіди у формі діалогів, в яких використовуються естетичні, літературознавчі та соціокультурні відомості з інших предметів спеціальності, стислі огляди виражальних засобів мови на основі відповідної літератури та ін.); *рольові ігри*; *написання творчих робіт*; *ведення Книги творчості*, куди будуть записуватись найбільш вдалі творчі роботи студентів; *інсценування* окремих уривків з художніх творів; *виготовлення наочно-репродуктивних картин*, тематичного роздавального матеріалу; *підбір музичного оформлення* для художнього виконання поетичних творів тощо.

Така організація навчання української мови дає можливість зрозуміти характерний колорит виражальних засобів мови, вдосконалити власне мовлення. При цьому необхідно зазначити, що форми і методи формування естетичного досвіду засобами мистецтва слова мають використовуватися диференційовано, з урахуванням рівня розуміння студентами естетичної функції мови та їх творчих можливостей.

Таким чином, у процесі організації роботи з художніми творами майбутніх учителів початкових класів в аспекті формування їхнього естетичного досвіду було виділено **чотири взаємопов'язаних етапи**:

- 1) вступний (мотиваційний);
- 2) операційно-пізнавальний;
- 3) контрольно-оцінний;

4) узагальнювальний (творчий).

Організована у такий спосіб навчальна діяльність на кожному етапі роботи з художнім текстом забезпечить цілеспрямоване формування компонентів естетичного досвіду студентів, дозволить розглядати мову не тільки як абстрактну схему, а й як естетичний феномен, систему, за якою стоїть життя людини. Для кожного етапу було розроблено групу вправ, що відображала його основну мету.

Як показало дослідження, сприймання краси мови та змісту художнього твору, їх переживання вилилися в доволі глибоке проникнення студентів у багатоплановість і багатшаровість художнього тексту, розуміння підтексту. Декодування задуму автора, особистісне оцінювання художнього тексту передбачало, насамперед, активізацію творчого мислення студентів. Висловлювання слухачів ґрунтувалися на глибокому аналізі смислової інформації художніх творів, вирізнялись експресивністю та емоційністю. Під час висловлення своєї думки про твір, юнаки і дівчата виходили з критеріїв образності, оригінальності, виразності, які виявлялися на основі чуттєвих узагальнень. Естетичні оцінки мови і змісту художніх текстів, що є продуктом художньо-естетичного аналізу, стали більш глибокими і мотивованими. Це зумовлено розвитком чуттєво-мовленнєвого досвіду і мовно-естетичних орієнтацій.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Вхідження вітчизняної освіти у світовий освітній процес вимагає радикальної модернізації змісту освіти, зокрема, педагогічної освіти, детермінованої соціокультурними, практичними та теоретико-педагогічними передумовами, викликаними реаліями сьогодення, що вимагають усвідомлення наукового знання як ефективного засобу вдосконалення суб'єкт-об'єктних і суб'єкт-суб'єктних відносин, тобто як засобу життєдіяльності та мистецтва пізнання світу й самої особистості у процесі формування творчого мислення [8; 2]. З метою формування естетичного досвіду студентів на заняттях з української мови були ефективно використані освітньо-виховні можливості мистецтва

слова, яке може бути освоєне тільки в результаті цілеспрямованого читання й аналізу оригінального художнього літературного твору, емоційного сприйняття його як факту мистецтва, адже мова художньої літератури несе не лише комунікативне навантаження, а насамперед виконує естетико-виховну функцію, завдяки якій розвиваються здібності до естетичного сприймання й оцінки явищ реального життя, формується естетичний досвід.

Подальшого аналізу потребують питання, пов'язані з перепідготовкою вчителів у системі післядипломної освіти до естетичного виховання школярів, розвитком естетичного досвіду особистості в процесі вивчення інших дисциплін, з'ясування можливостей його формування в процесі вивчення української мови іншими віковими групами тощо. Актуальним залишається питання шляхів впровадження новітніх освітньо-виховних технологій при вивченні гуманітарних дисциплін.

Література

1. Гриценко І.В. Формування естетичного досвіду молодших школярів у процесі художнього діалогу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.07/ І.В.Гриценко. – Херсон, 2002. – 19, [1] с.
2. Варзацька Л. Формування організаційно-діяльнісних умінь у мовній освіті / Л. Варзацька // Дивослово. - 2009. - №1. –С.20-22.
3. Зязюн І.А. Естетичний досвід особи. Формування та сфери вияву/ Зязюн І.А. – К.: Вища школа, 1976. – 172с.
4. Лісовський А. М. Художня цілісність твору та його аналіз/ А. М. Лісовський // Українська мова та література в школі. – 2003. - №7 (32). – С.20-24.
5. Луцик Д., Ковальчук В. Актуальні проблеми педагогічної науки в Україні / Д. Луцик, В. Ковальчук // Початкова школа. – 2010. - №2. – С.1-4.
6. Мелешко В. Компетентний учитель як умова розвитку педагогічної системи сільської школи / В. Мелешко // Початкова школа. – 2010. - №1. –С.1-4.

7. Миропольська Н.Є. Мистецтво слова в структурі художньої культури учня: теорія і практика/ Миропольська Н.Є . – К.: Парламентське видавництво. – 2002. – 204с.
8. Ничкало Н. Г. Учитель у світовому вимірі / Н. Г. Ничкало // Професійна освіта : педагогіка і психологія : Пол.-укр. журн. ; укр.-пол. – Ченстохово ; К., 2003. – Вип. 5. – С. 11–24.
9. Пахальчук Н. Педагогічні умови ефективної підготовки майбутніх учителів початкових класів до формування естетичного досвіду молодших школярів / Н. Пахальчук // Наукові записки : наук.-практ. конф. викладачів і студ. (Вінниця, 1-3 квіт. 2008 р.) Сер. Початкове навчання. – Вінниця, 2008. – Вип. 6, Ч.1. – С. 43–46.
10. Шарова Н.А. Психолінгвістическая модель восприятия художественного текста в языковом вузе / Н.А Шарова // Психолінгвістические основы и методические закономерности обучения иноязычной речи: межвуз. сб. науч. трудов. – Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1994. – С. 52-56.